

УДК 316.74:33:005.44:316.74:378

М. В. СТРИГУЛЬ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕКОНОМІЗМУ ТА КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ: ЕМПІРИЧНІ ОБҐРУНТУВАННЯ

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз економізму та комерціалізації, проаналізовано їх місце в освітній системі крізь призму соціологічного аналізу і, разом з тим, визначено основні механізми комерціалізації освіти в контексті освітніх практик і дискурсів. Визначено наукове тлумачення змісту понять «економізм» і «комерціалізація» в контексті класичних та сучасних соціологічних теорій, зокрема, уточнено, що економізм є соціальним явищем, яке виявляється в системі освіти як складова глобалізації, що забезпечує втілення економічних законів функціонування ринкових відносин в освітньому просторі, завдяки чому підвищується економічна цінність освіти і знань та реалізується економічна місія університетів на глобальному освітньому ринку; натомість комерціалізація в умовах суспільства споживання є соціальним процесом перетворення знань на товар чи послугу, а відтак забезпечує посилення впливу ринкових відносин на мету та завдання вищої освіти, сприяє зростанню значущості знань як ресурсу економічного розвитку й фокусується в концепції укорінення академічного капіталізму та створення університетів ринкового типу й підприємницьких університетів, які забезпечують динамічний розвиток економіки, заснованої на знаннях.

Ключові слова: система освіти, економізм, комерціалізація, реформа вищої освіти, університет.

В Україні внаслідок реформи вищої освіти почало формуватися своєрідне ринкове середовище освіти, невід'ємними складовими якого стали економізм і комерціалізація, які потребують нових правил взаємодії, статусно-рольових відносин, ціннісно-нормативних стандартів. Тому не випадково в українському суспільстві розгорнулися наукові суперечки з приводу того, наскільки масштабними є ці процеси, у якій формі вони відбуваються та як позначаються на якості надання освітніх послуг.

Як відомо, освітні інститути постійно перебувають у полі зору соціологічної науки. Помітну увагу приділяли їм класики соціології Е. Дюркгейм, К. Мангейм, П. Сорокін та ін. До аналізу теорій університетської освіти першими почали звертатися у ХІХ – на початку ХХ ст. М. Вебер, Т. Веблен, Дж. Дьюї, К. Мангейм, Х. Ортега-і-Гассет та ін. З одного боку, соціологами сформовані базові наукові уявлення про характер взаємодій між інститутами та соціальними суб'єктами освіти, але з іншого – вони потребують постійного переосмислення, оскільки зумовлюються динамічними змінами соціальної структури суспільства й глобалізаційними впливами. Україн важливими для розвитку соціології освіти стали дослідження ролі інститутів освіти Дж. Коулмана, Р. Мертона. Зокрема, класики структурно-функціонального підходу (Р. Мертон, Т. Парсонс) розглядали методологічні засади дослідження структури вищої

освіти. Їх традиція була продовжена структуралістами, неомарксистами (зокрема, П. Бурдье, Г. Гінтісом, Дж. Коулманом, Р. Коллінзом). Трансформаційні та модернізаційні процеси в структурі вищої освіти, поява явищ диференціації, коммодифікації, диверсифікації, консюмеризму, економізму й комерціалізації розглянуто в працях американських учених: Б. Барбера, Р. Барнетт, Д. Бока, Е. Гарднера, Дж. Джарі, С. Колліні [3], К. Лісмана, Дж. Рітцера [4], Й. Ропке, Дж. Спрінга [5].

Вагомий внесок у розвиток сучасної соціології освіти та дослідження питань інтернаціоналізації вищої освіти, модернізації, трансформації та ринкових відносин в освітній сфері роблять українські соціологи В. Астахова, В. Бакіров, Я. Зоська, А. Лобанова, М. Лукашевич, С. Оксамитна, В. Пилипенко, Л. Хижняк, О. Хомерікі, В. Чепак.

Втім, наукова проблема полягає в недостатній соціологічній обґрунтованості суперечностей економізму й комерціалізації – відносно нових соціальних явищ для вищої освіти в Україні, які в освітніх системах розвинутих країн світу сформувалися під впливом глобалізаційних процесів і набули значного поширення. Дослідження економізму й комерціалізації в українській освітній системі є актуальним, оскільки порушує проблему динаміки й розвитку модернізації та трансформації сучасної освітньої системи.

Метою статті є наукове обґрунтування змісту та особливостей формування й прояву економізму та комерціалізації в системі вищої освіти сучасної України.

Для аналізу процесів економізму й комерціалізації в українській вищій школі проведено стандартизоване анкетне опитування студентства 6 ВНЗ державної форми власності: Національного авіаційного університету, Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, Київського університету ім. Б. Грінченка, Київського національного економічного університету України ім. Вадима Гетьмана, Київського торговельно-економічного університету, Київського національного університету технологій і дизайну, та 4 вишів приватної форми власності: Київського міжнародного університету (КиМУ), Європейського університету, Міжрегіональної академії управління персоналом, Університету сучасних знань (анкети на 31 і 20 запитань) ($n = 875$: стратифікована вибірка; контрольовані ознаки: «стать», «вік»; похибка $\pm 2,1\%$, надійна ймовірність – 95,45%), а також фокус – групові дослідження студентства НАУ ($n = 40$).

Дослідження проводилось у 2 етапи. Перший етап – анкетне опитування студентства – 3 тижні. Другий етап – фокус-групове опитування студентства – 2 тижні та експертні опитування – 2 тижні.

Перший етап дослідження полягав у вивченні особливостей комерціалізації в Національному авіаційному університеті та її впливу на якість надання освітніх послуг (150 респондентів).

Другий етап полягав у вивченні форм прояву комерціалізації й економізму у вищій освіті України (загалом 725 респондентів).

Цільовою аудиторією дослідження на різних його етапах поставало студентство НАУ всіх курсів (різних інститутів): 150 респондентів студентства НАУ I–V курсів (усіх інститутів) та 725 респондентів – студентів – представників інших ВНЗ.

Університети, які перетворилися на агентів ринку освітніх послуг, створюють умови своєї співпраці з бізнесом. Це, у свою чергу, призводить до відкритої конкуренції між закладами вищої освіти як на національному, так і на глобальному рівні [6]. У подібних умовах на зміну прийнятим в академічній практиці колегіальним способам прийняття рішень, заснованих на досягненні консенсусу, приходять практика корпоративного бізнес-управління, а швидкість прийняття рішень важливіша, ніж вироблення узгодженої позиції взаємного розуміння. Тож університети все більше сприймаються як наукові підприємства, які мають власну автономію. Втім, це явище більшою мірою притаманне ВНЗ приватної форми власності, оскільки ВНЗ державної форми власності перебувають на державному забезпеченні, фінансуванні та контролі й часто позбавлені права власної автономії [2].

Визначаючи проблему комерціалізації в Україні, доречно зосередити увагу на питанні державного фінансування освітньої сфери. Більшість опитаних визнає необхідність існування безкоштовної освіти в Україні (рис. 1).

Таким чином, не заперечується факт існування такого показника: населення України сприймає вищу освіту як необхідну складову політики держави і в будь-якому разі розраховує на державну підтримку. Маючи незначну допомогу з боку держави, вищі навчальні заклади повинні бути в змозі забезпечити свої потреби. Проте в умовах недостатнього фінансування з боку уряду та держави українські університети перетворюються на центри комерціалізації, оскільки діють лише у власних інтересах.

Забезпечення державної підтримки ще не гарантує в Україні вмілого розпорядження державними коштами та, у свою чергу, створює низку перешкод. По-перше, система вищої освіти України не розрахована на диверсифікацію джерел фінансування. По-друге, в освітній системі діють застарілі принципи та традиції. По-третє, необхідні трансформаційні та модернізаційні процеси в освітній сфері, які суттєво реформують освітню систему [1].

Втім, аналізуючи процеси комерціалізації вищої освіти, не можна оминати питання якості освіти в цілому. Варто зазначити, що якісною здобуту освіту вважають 44%, хоча 38% не бачать її такою, а 18% вагаються з відповіддю (рис. 2).

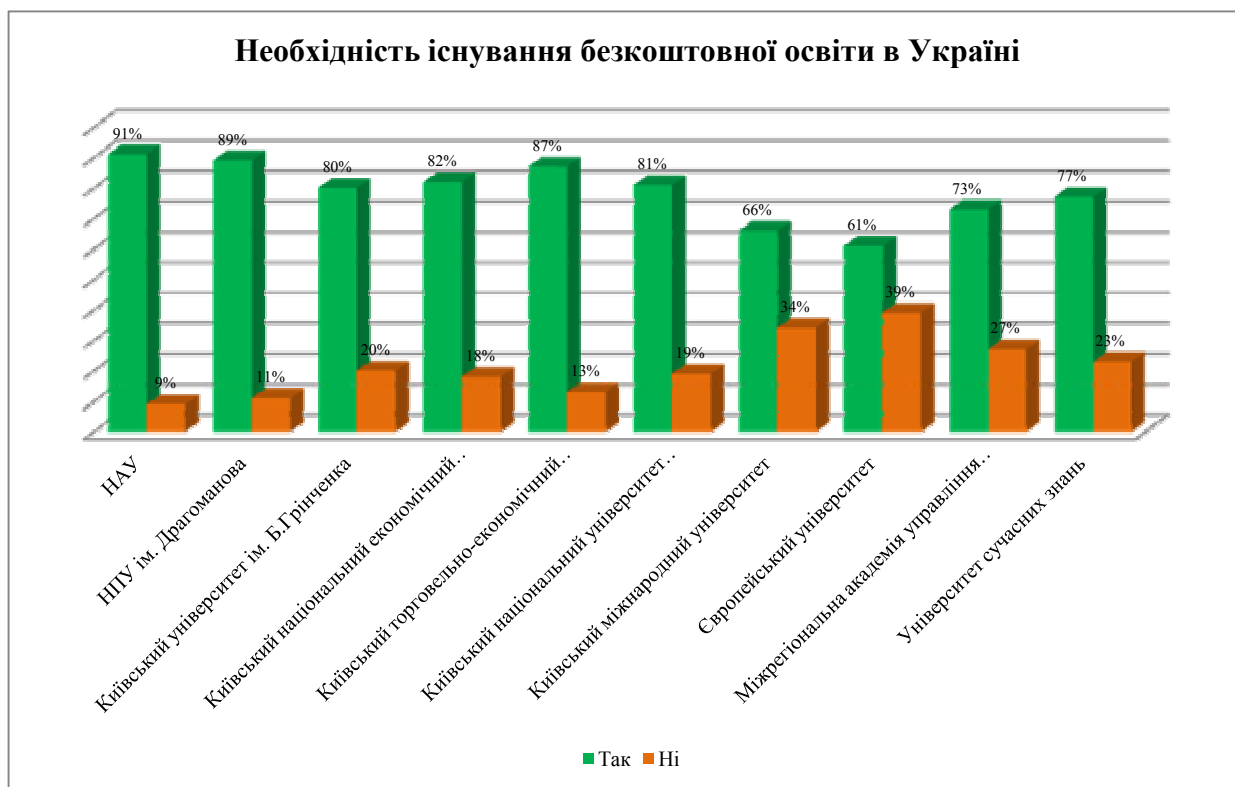

Рис. 1. Необхідність існування безкоштовної вищої освіти в Україні, %

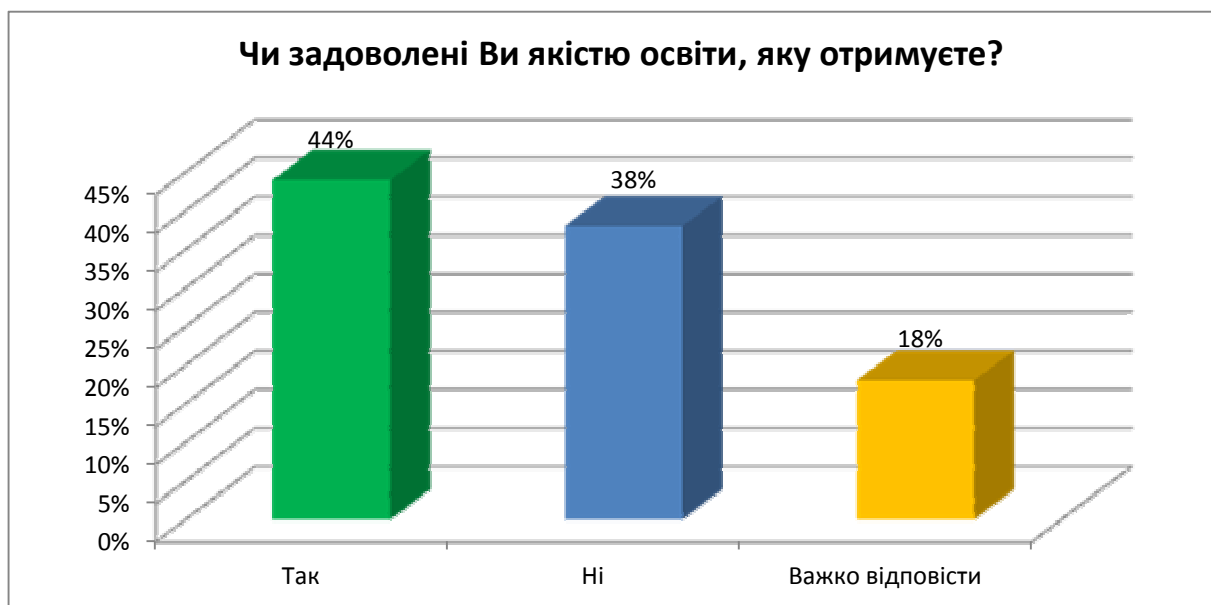

Рис. 2. Рівень задоволеності якістю освіти, %

На переконання експертів, фахівців освітньої галузі, якість вищої освіти в Україні щороку стрімко падає. Не дивно, адже забезпечення

якості потребує модернізації освітньої сфери, яка на сьогодні не забезпечена жодною сертифікованою системою.

Щодо основної мети здобуття освіти, то отримання необхідного рівня знань займає 12%, натомість отримання високооплачуваної роботи – 54%. Загалом це підтверджує тезу, що знання не відіграють головної ролі в сучасному суспільстві, а отримання прибутку має ключове значення (рис. 3).

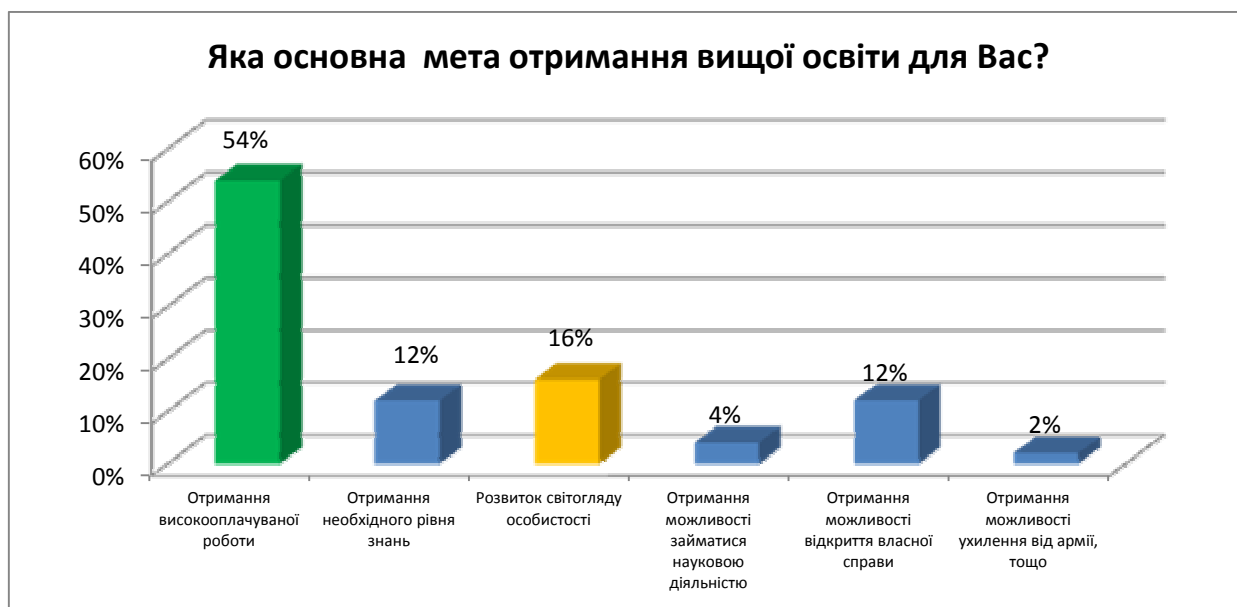

Рис. 3. Основна мета отримання вищої освіти, %

Вартість вищої освіти має відповідати її якості (64%). Це є цілком закономірним явищем. Вважаючи за необхідне, було визначено основну мету вищої освіти:

У сучасних умовах друга вища освіта та додаткова освіта постають певною мірою чинниками розвитку комерціалізації. Так, 85% опитаних респондентів зазначають необхідність її здобуття, а 66% вказують на наявність потреби у другій вищій освіті в цілому, проте неактуальність її на сьогодні. Мотивацією до здобуття додаткової та другої вищої освіти постають сприяння кар'єрному зростанню, бажання організації власної справи (18%), саморозвиток (15%). Варто звернути увагу на такі показники, як критерій вибору навчального закладу. Більшість віддає перевагу критерію відомості (94%), критерію популярності (83%), критерію економічності (83%), критерію рекомендації (82%).

Необхідно зазначити, що українське суспільство не сприймає феномена «підприємницького університету»: більшість опитаних (60%) не визнають існування принципів підприємництва у вишах і, зокрема, створення підприємницьких засад університетів (рис. 4).

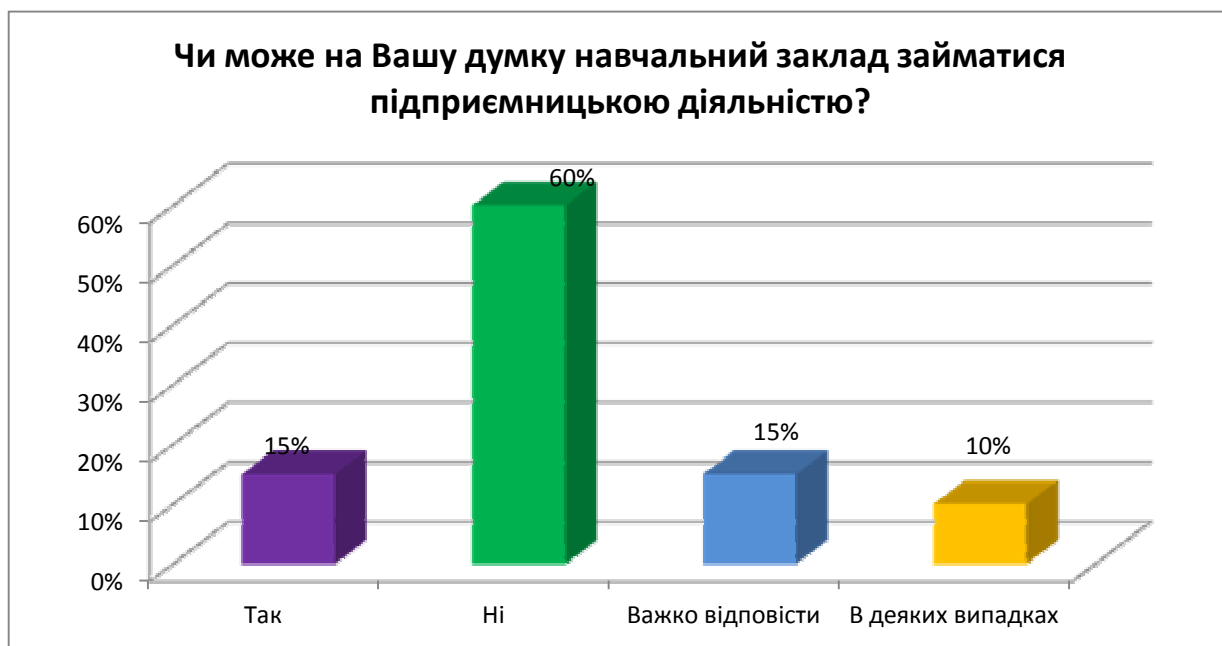

Рис. 4. Особливості підприємницької діяльності ВНЗ, %

Загалом на основі дослідження визначено, що українське суспільство не визнає економічних засад підприємництва в університетах, натомість їх існування не заперечується в наукових колах. Аналізуючи характеристики ВНЗ, визнано, що конкурентоспроможність вищої освіти перебуває на доволі низькому рівні, третина опитаних (29%) відзначає її конкурентоспроможність, тоді як 43% не вважають так, а третина (28%) вагаються з відповіддю (рис. 5). Це в цілому підтверджує цінність диплома й те, що освіту здобувають переважно для його отримання, а не заради знань, підвищення кваліфікації та місця на ринку праці.

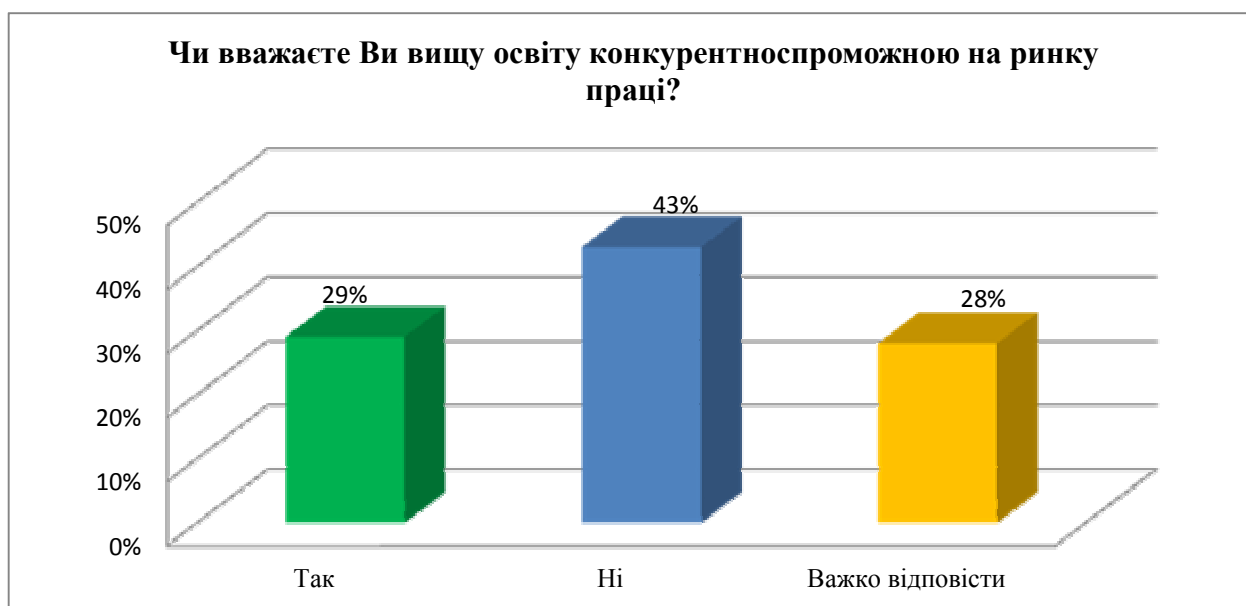

Рис. 5. Конкурентоспроможність вищої освіти, %

Визначаючи суть української форми комерціалізації, виявлено суттєву роль додаткової та другої вищої освіти (тобто наявність різноманітних освітніх форм, що дає змогу університету отримати прибуток у грошовій формі).

Втім яскравою формою прояву вищевказаної тенденції є таке: 85% опитаних респондентів думали про здобуття другої вищої освіти, тоді як 15% опитаних відкидають таку потребу. Однак, говорячи про нагальну можливість здобуття другої вищої освіти, 66% опитаних визнає думку щодо того, що така потреба існує, але поки не актуальна; 18% зазначає про її актуальність; 16% узагалі заперечують наявність потреби здобуття другої вищої освіти на сьогодні.

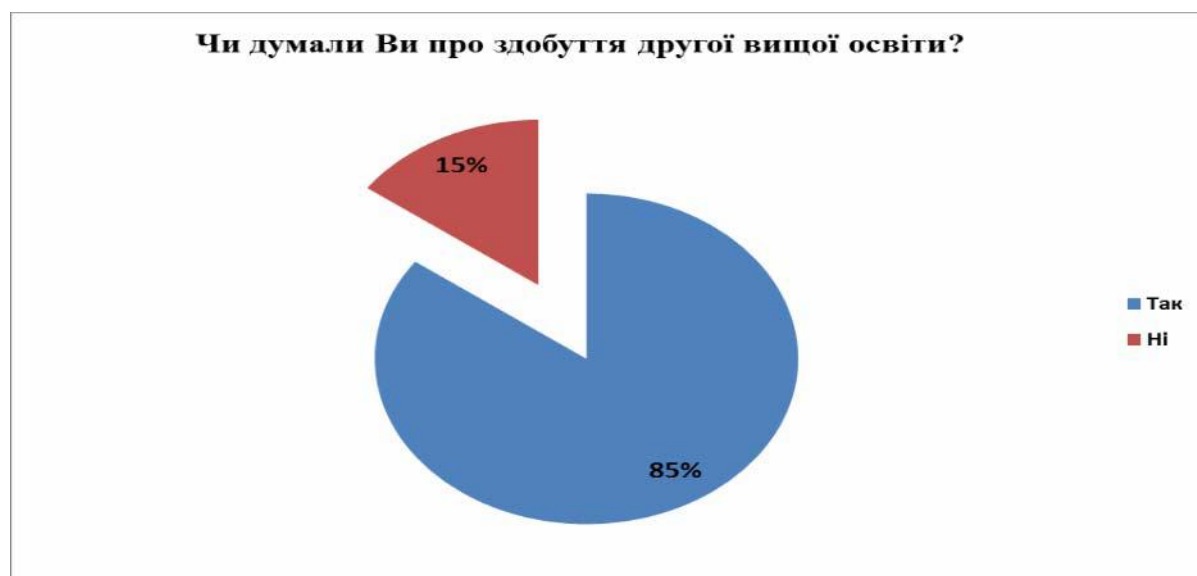

Рис. 6. Ставлення до здобуття другої вищої освіти, %

Встановлено збільшення кількості студентів контрактної форми навчання (14%) у зв'язку зі зменшенням державного фінансування вищої освіти (12%), уведення оплати за додаткові послуги (друга вища освіта, курси тощо). Відзначено погіршення матеріально-технічної бази (особливо застаріле обладнання на технічних спеціальностях). ВНЗ економічного профілю, на відміну від технічного, більше орієнтовані на інноваційну та грантову діяльність (9%), удосконалення матеріально-технічної бази (8%). Заслуговує на увагу факт покращення якості викладання (7%). Втім, аналізуючи процеси комерціалізації вищої освіти, не можна оминати питання якості освіти загалом. Якісною здобуту освіти вважають 44%, водночас 38% так не думають, а 18% вагаються з відповіддю. Більшість опитаних (60%) не визнають існування принципів підприємництва у вишах і, зокрема, створення підприємницьких засад університетів. Щодо основної мети здобуття освіти з'ясовано, що отриманням необхідного рівня знань переймаються 12%, натомість одержанням високооплачуваної роботи –

54%. Загалом це підтверджує тезу, що знання не відіграють головної ролі в сучасному суспільстві, а отримання прибутку має ключове значення.

Висновки. Дослідження економізму й комерціалізації в українській освітній системі є актуальним, оскільки порушує проблему динаміки й розвитку модернізації, трансформації сучасної вищої школи. Недофінансування освітньої сфери, доволі низький рівень державної підтримки, недостатнє реформування та модернізація спричиняють низку проблем в освітній галузі. Економічне становище країни є безпосереднім чинником впливу на економізм і комерціалізацію в українських ВНЗ. Державна підтримка вищої освіти має здійснюватися на належному рівні, оскільки недофінансування освітньої сфери спричиняє появу нових форм комерціалізації. Необхідна модернізація та реформування освітньої системи, аби сприйняти вищезазначеним процесам, і лише з плином часу можемо говорити про появу цих тенденцій в українській освіті в такій формі, у якій вони існують в американських та західноєвропейських ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Кльов М. В. Комерціалізація вищої освіти: характерні риси та тенденції розвитку / М. В. Кльов // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / [Гол. ред. С. А. Квітка]. – Дніпропетровськ, 2014. – № 5 (109). – С. 85–91.
2. Кльов М. В. Ринок освітніх послуг та особливості комерціалізації освітньої системи / М. В. Кльов // Tendencje, zbiory danych, innowacje, praktyka w nauce: zbiór raportów naukowych (Lublin, 29–30.04.2014). – Warszawa : Wydawca : Sp. z o. o. «Diamond trading tour», 2014. – Część. 6. – С. 105–106.
3. Collini S. What are universities for? / S. Collini. – London : Penguin Books (Amazon Kindle version), 2012. – P. 224.
4. Ritzer G. McUniversity in the Post modern Consumer Society / G. Ritzer // Quality in Higher Education. – 1996. – Vol. 2. – № 3. – P. 185–1996.
5. Spring J. Globalisation of Education / J. Spring. – New York : Routledge, 2014. – P. 370.
6. Wittrock B. The Modern University: the three transformations – The European and American university since 1800 historical and sociological essays / B. Wittrock. – Cambridge : New York, 1993. – P. 398.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2017.

Стригуль М. В. Особенности проявления экономизма и коммерциализации в украинской образовательной системе: эмпирические обоснования

В статье осуществлен теоретико-методологический анализ экономизма и коммерциализации, проанализировано их место в образовательной системе сквозь призму социологического анализа и, вместе с тем, определены основные механизмы коммерциализации образования в контексте образовательных практик и дискурсов. Определено научное толкование содержания понятий «экономизм» и «коммерциализация» в контексте классических и современных социологических теорий, в частности, уточнено, что экономизм является социальным явлением, которое проявляется в системе образования как составляющая глобализации, что обеспечивает воплощение экономических законов функционирования рыночных отношений в образовательном пространстве, благодаря чему повышается экономическая ценность образования и знаний и реализуется экономическая миссия университетов на глобальном образовательном рынке; коммерциализация в условиях общества потребления является социальным процес-

сом превращения знаний в товар или услугу, а следовательно, обеспечивает усиление влияния рыночных отношений на цели и задачи высшего образования, способствует росту значимости знаний как ресурса экономического развития и фокусируется в концепции укоренения академического капитализма и создания университетов рыночного типа и предпринимательских университетов, которые обеспечивают динамичное развитие экономики, основанной на знаниях.

Ключевые слова: система образования, экономизм, коммерциализация, реформа высшего образования, университет.

Strigul M. V. Particular Features of Economism and Commercialization in the Ukrainian Educational System: an Empirical Foundation

The article presents theoretical-methodological analysis of economism and the commercialization and analyses their place in the educational system through the prism of sociological analysis, however, it identifies the main mechanisms of commercialization of education in the context of educational practices and discourses. It is determined by the scientific interpretation of the concepts «economism» and «commercialization» in the context of classical and modern sociological theories. It is clarified that economism is a social phenomenon, which manifests itself in the education system as a component of globalization, provides a realization of the economic laws of functioning of market relations in the educational space and improves the economic value of education and knowledge and is implemented by the economic mission of universities in the global educational market; but commercialization in the consumer society is a social process of transforming knowledge into a product or service and provides the growing influence of market relations on the goals and objectives of higher education. It promotes the growing importance of knowledge as a resource for economic development and focuses in the concept of rooting and academic capitalism and the creation of the universities market-oriented and entrepreneurial universities, which provide dynamic development of economy based on knowledge. However, the scientific problem is the lack of sociological justification of the contradictions of economism and commercialization, which are relatively new social phenomena for higher education in Ukraine. The study of economism and the commercialization in the Ukrainian educational system is characterized by considerable relevance, it deals with a problem of the dynamics and development of the modernization and transformation of the modern educational system. Therefore, on the basis of the social importance of the problem of economism and the commercialization, insufficient level of their studies in the domestic sociological science, actualized the theme of this dissertation research. So, the aim of the article is scientific substantiation of the content and features of formation and manifestation of economism and the commercialization in the higher education system of modern Ukraine. Universities, which have become agents of the education market, create the conditions of cooperation with business. This, in turn, leads to an open competition between higher education institutions, both at the national and at the global level. In such circumstances, to replace the accepted academic practice of collegial methods of decision-making based on consensus, comes the practice of corporate business control. It is noticed that a speed of decision-making is more important than development of coordinated position of mutual understanding. Therefore, universities are increasingly perceived as research enterprises that have their own autonomy. However, this phenomenon is more usual, only the universities of private ownership, since universities are state-owned are on the state providing, financing and control, and frequently deprived of the right of self-autonomy.

Key words: education system, economism, commercialization, higher education reform, university.